

Iufaa jako kněz slunečního boha: z východní stěny pohřební komory kněze Iufay v Abúsíru

Iufaa as a priest of the sun god: from the eastern wall of the burial chamber of priest Iufaa at Abusir

Jiří Janák – Renata Landgráfová – Diana Míčková¹

ABSTRAKT

Studie se zabývá komentovanou verzí textu známého jako *König als Sonnenpriester*, která je zapsána v oblouku východní stěny pohřební komory kněze Iufay. Podobně jako většina výzdoby stěn Iufaaovy pohřební komory a sarkofágů se i tato kompozice zabývá především jeho znalostmi kosmologických, podsvětních či jinak tajných jevů a bytostí. Nejzajímavějším aspektem zde analyzované kompozice je způsob, jakým spojuje písmo a ikonografii (tedy text a na něj navazující viněty), a především to, jak jsou písmo i viněty zasazeny do skutečného a posvátného prostoru. Scéna znovuzrození slunečního boha se nachází uprostřed oblouku východní stěny a sloupce hieroglyfů kolem ní částečně vytvářejí představu znaku pro „obzor“ (*akhet*).

Bezprostředně pod scénou se nachází čtvercový výklenek připomínající zazděné okno. Jeho umístění, rozměry a tvar odpovídají oknu v protější, západní stěně, jímž byla do hrobky vpravena mumie. Výklenek tak symbolicky propojuje představu slunce vycházejícího z brány ve východním obzoru, vylétání boha Cheprera z kuličky hnoje a z rodidel nebeské bohyně a výsledný východ slunce v záři a božské moci. Tento čtvercový průchod ve východní stěně Iufaaovy pohřební komory je tedy možno spojit s takzvanými okny zjevování, jimiž se král či bůh zjevoval lidem jako někdo, kdo vychází v záři, aby rozjasnil svět.

KLÍČOVÁ SLOVA

Iufaa – Abúsír – východ slunce – regenerace – kosmologie – tajné znalosti – královský úřad – okno zjevování

ABSTRACT

This study deals with the annotated version of the text known as *König als Sonnenpriester* inscribed on the arch of the eastern wall of the burial chamber of Iufaa. Like most of the decoration that covers the walls of Iufaa's burial chamber and sarcophagi, the composition focuses primarily on his knowledge of cosmological, underworld or otherwise secret and mysterious phenomena and beings. The most interesting aspect of the composition analysed here is the way it interconnects writing with iconography, *i.e.* the text, the associated vignettes, and above all the way these are treated in terms of real and sacred space. The scene of the resurrection of the sun is located in the centre of the arch of the eastern wall of the burial chamber, and the columns of inscriptions around it partially create an image of the hieroglyphic sign for "horizon" (*akhet*). Immediately under the scene there is a square niche reminiscent of a closed window, the placement, dimensions and shape of which reflect those of the entrance opening for the mummy located in the opposite, western wall. The "window" thus symbolically connects the ideas of the rising of the sun from the gate of the eastern horizon, the flying out of the god Khepri from the ball of dung and from between the legs of the sky goddess, and the resulting appearance of the sun god in glory and divine might. Therefore, this square opening in the eastern wall of Iufaa's burial chamber can be linked with the so-called windows of appearance, through which the king or god appeared to the people as someone rising in glory to illuminate the world.

KEYWORDS

Iufaa – Abusir – sunrise – regeneration – cosmology – secret knowledge – kingship – window of appearance

¹ Studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy Progres Q11 s názvem *Komplexita a resilience. Staroegyptská civilizace v multidisciplinární a multikulturní perspektivě* a s podporou projektu *Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě*, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Autoři děkují Ladislavu Barešovi za umožnění práce s texty v šachtových hrobkách a sdílení cenných postřehů a zkušeností.

Obr. 1 Pohled na oblouk východní stěny pohřební komory Iufaaovy hrobky (foto P. Košárek) / Fig. 1 View of the arch of the eastern wall of the burial chamber of the tomb of Iufaa (photo P. Košárek)

Hrobka kněze Iufay se vyznačuje velkým množstvím dosud neznámých či pro funerální kontext neobvyklých textů (česky viz např. Landgráfová – Míčková 2019: 54–67; Landgráfová – Míčková 2018: 57–70). Celý výzdobný program hrobky vrcholí v oblouku východní stěny, věnovaném východu slunce a zývání slunečního boha (obr. 1). Tento úsek obsahuje kromě níže popsaných a analyzovaných kompozic i tři scény související s objevováním se slunce na východní obloze (a se znovuzrozením Iufay do věčného života). Na jižní straně se nachází popis hada Mehena – ochránce, který obtáčí slunečního boha či kajutu na jeho bérce – a dvě kouzla, jež se na Mehena obracejí a mají tomu, kdo je pronáší, zajistit jeho přízeň. K této části se váže horní z centrálních vinět zobrazující sedmihlavého hada s přípisem „Mehen“. Na severní straně nalezneme další vinětu a s ní související text popisující boha Tutua a uvádějící jména sedmi démonů, které ovládá (viz Landgráfová – Janák 2016: 71–72). Většina jižní části oblouku východní stěny se obrací na slunečního boha v podobě Atuma-tatenena, tedy stvořitelského a (pra)starého božstva, spojeného se zapadajícím sluncem (Janák 2005: 35–37 a 173–174). Jelikož se zde ale nacházíme na východě, i tento bůh se probouzí, aby mohl (v podobě Cheprera) vyjít nad obzor východní oblohy.

Při vytváření posvátného místa (např. chrámu nebo hrobky) a jeho rituálním využívání Egypťané explicitně i v náznamech odkazovali na reálné uspořádání světa.

Během interpretace jednotlivých částí rituálního prostoru se nejčastěji setkáváme s odkazy na symboliku světových stran a prostoru, který je nahoře a dole. Sever tedy může odkazovat například na temnotu nebes či hlubiny podsvětí, očišťování a koloběh regenerace, jih naopak na kulminaci síly a vybavení veškerou mocí. Západ je místem spočinutí, útlumu a vstupu do podsvětí, východ je oblastí zrození, vzkříšení a zjevování se v záři. Stejně nábožensko-magické uspořádání rituálního prostoru bylo navrženo pro pohřební komoru Iufaaovy hrobky a tato symbolika je ještě umocněna polohou těla zesnulého. Iufaaova rakev byla položena nohama k západu (odkud přichází) a hlavou k východu (kam směřuje).

Kompozice, jimiž se nyní zabýváme, byly zapsány na východní stěnu pohřební komory, vpravo od centrální scény. Ta znázorňuje vzkříšené slunce v podobě skaraba vylétávajícího na východní obzor nebes za pomoci zesnulého Iufay a oslavného tajemného chorálu čtyř paviánů (viz obr. 2). Jedná se o text, který poprvé identifikoval Jan Assmann (1970) a nazval jej *König als Sonnenpriester* (Král jako kněz slunečního boha). V Iufaaově hrobce je rozdělen do tří částí: krátkého úvodního hymnu zapsaného ve dvou sloupcích na jih od centrální viněty (A); delšího textu zdůrazňujícího Iufaaovy posvátné znalosti a doplněného o rozsáhlé kosmografické komentáře z Knihy dne v horní části oblouku severně od centrální viněty (B); a delšího textu navazujícího na

Obr. 2 Rozložení textu *König als Sonnenpriester* na oblouku východní stěny lufaovy hrobky (kresba L. Bareš) / Fig. 2 Layout of the text *König als Sonnenpriester* on the arch of the eastern wall of the burial chamber of Iufaa (drawing L. Bareš)

část B výčtem dalších Iufaoových posvátných znalostí s kosmografickými komentáři neznámého původu a zakončeného identifikací Iufay s egyptským panovníkem (C). Umístění kompozice do horního oblouku východní stěny komory odkazuje na symboliku východní strany jako místa vzkříšení a obnovy a také na význam východního obzoru (egyptsky *achet*), který byl nejen oblastí spojující sféry nebes, země a podsvětí, ale také posvátným prostorem, odkud na svět přicházeli bohové a kde se do zásvětní existence rodili blažení zesnulí *achu* (Janák 2009: 83–86). Na východě tedy kulminují děje a rituální činnosti související s tématy stvoření, zrození a vzkříšení a rovněž tak se zjevováním se božstev, východem nebeských těles a objevováním se (královského či jiného) majestátu. Není tedy divu, že egyptský výraz *chaj*, zapisovaný znakem slunečních paprsků vycházejících zpoza obzoru, byl užíván jak pro vycházení slunce na horizontu, tak pro epifanii božství nebo zjevení se při nějakém rituálu. Dokonce tohoto slova mohlo být užito pro označení náboženského svátku jako takového (Hannig 2006: 630).

Výběr textů pro takto významnou část Iufaovy pohřební komory zcela jistě nebyl náhodný, což dokládá i srovnání s texty na víko rakve Amenreovy pěvkyně Tauher (Metropolitní muzeum umění v New Yorku, MMA 86.1.30) z 26. dynastie. I víko její rakve obsahuje

výňatky z textu *König als Sonnenpriester*, Knihy dne a textů věnovaných Atumovi.² Iufaa a Tauher však nevycházeli ze stejné předlohy, Tauher cituje jen kratičké pasáže původních kompozic. Důrazem na tajné znalosti majitele hrobky zapadá *König als Sonnenpriester*, který Iufaa cituje celý, velmi dobře do celkové výzdoby pohřební komory, neboť její západní oblouk vyplňuje příručka k zasvěcení Selketina kněze v podobě jakési encyklopedie primordiálních hadích bytostí (Landgráfová – Janák 2016: 65–74).

Zkoumané kompozice se však nevztahují pouze k symbolice místa, na kterém byly zapsány, ale také popisují, vykládají a doplňují výše zmíněnou scénu vytesanou jako reliéf v samém středu horního oblouku východní stěny pohřební komory. Písemnou a ikonografickou část tedy od sebe nelze zcela oddělit, neboť každá z nich nese určitou část informací a vzájemně se doplňují a umocňují jak svou náboženskou, tak i informační (resp. iniciační) funkcí.

TEXT JIŽNĚ OD CENTRÁLNÍ VINĚTY

Dva sloupce hieroglyfů obsahují první část textu *König als Sonnenpriester* a zabývají se každodenním vzýváním slunce při východu.

² Rakev paní Tauher nebyla dosud publikována. Povahu textů zmiňuje Marcus Müller-Roth (2008: 40), čitelná verze hieroglyfických textů se nachází na webových stránkách Metropolitního muzea umění v New Yorku: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/551135> (za tento odkaz děkuji autoři Janice Kamrin).

⁽¹⁾ $jw <j>w=f \cdot r^c \quad dw\bar{3}=f r^c \quad m \quad nhp.w$

$m \quad pr=f [wb\bar{3}=fn]^3 \quad hp.w <=f> \quad hf\bar{d}=f r \quad p.t \quad m \quad hpri$

$r^c=f m \quad r\bar{3} \quad pr=f m \quad jh.t <j> \quad m \quad ms.w(t)=f^{(2)} \quad n.t \quad j\bar{3}b.w(t)$

$\underline{tz.n} \quad sw \quad jtj(=f) \quad wsjr \quad \bar{s}zp \quad sw \quad [r.wj \quad hhw].w \quad htp=f m \quad m^c \quad nd.t$

VYSVĚTLIVKY

^a Forma $jw=f \cdot sdm=f$, egyptský generalis (Malaise – Winand 1999: 97), „Iufaa vzývá Rea (neustále a opakovaně)“. Úvodní jw se čte vlastně dvakrát: Jednou jako morfém slovesné formy, podruhé jako součást Iufaova jména. V následujícím $dw\bar{3}=f r^c$ je jméno slunečního boha předsunuto na začátek fráze pomocí takzvané honorifické transpozice (Gardiner 1957: 51, §57), předsování jmen božstev či jmen nebo titulů panovníka na začátek příslušné (většinou úzce propojené) fráze. V paralelních verzích (Assmann 1970: 17) se transpozice neobjevuje – snad zde bylo cílem vyjádřit hned dva koncepty: $jw \quad jw=f \cdot r^c \quad dw\bar{3}=f r^c$, „Iufaa vzývá Rea, (když vychází)“ a $jw=f \cdot r^c \quad r^c$, „Iufaa je Re, (jenž vychází)“. Podobná víceznačná vyjádření nejsou egyptským náboženským textům cizí, Iufaa je ve své hrobce se slunečním bohem identifikován několikrát, například v magickém textu na východní stěně vnějšího sarkofágu (Landgráfová – Míčková 2019: 56) nebo v textu k ochraně těla na vnitřní straně víka sarkofágu vnitřního (Bélohoubková – Janák 2019: 149–158); na severní straně viněty (sloupce 1–2) se navíc nachází zcela jednoznačné tvrzení $jw=f \cdot r^c \quad jtmw$, „Iufaa je Atum“.

^b Slovo $nhp(.w)$ s determinativem může být „hrnčířský kruh“ (Wilson 1997: 534) či „kulička hnoje“ (Wilson 1997: 534; Assmann 1970: 23–24). V dochovaných verzích textu *König als Sonnenpriester* má toto slovo po každé jiný determinativ: dům (TT 158), jezero (Taharkova svatyně v Karnaku), kuličku (TT 33) a neidentifikovaný znak (Iufaa), který by mohl být snad horní částí hrnčířského kruhu. V souvislosti se skarabem a slovesem $wb\bar{3}$, které znamená doslova „provrtat“, zde s největší pravděpodobností jde o božskou kuličku, z níž se rodí sluneční bůh. Nicméně Iufauv determinativ je spíše než chybou či záměnou podobně znějících slov (nhp „hrnčířský kruh“, $nhp.w$ „kulička hnoje“) důsledkem snahy zahrnout zde v jediném slově obě představy božského tvoření. Podle Assmanna představuje $nhp.w$ hrudku hlíny na hrnčířském kruhu (Assmann 1970: 25). Slovní spojení $dw\bar{3} r^c \quad m \quad nhp$, „vzývání Rea za rozbřesku“, může být také odkazem na první část denního rituálu spojeného s uctíváním Hora, při němž na počest boha pějí východní bau , podobně jako zde (Wilson 1997: 529).

^c $jh.tj$ jsou „stehna“ ve smyslu „prostor mezi stehny bohyně Nut, kudy se rodí sluneční bůh“ (Assmann 1970: 26; Wilson 1997: 105). Věta odkazuje na staroegyptskou kosmologickou představu, podle níž jsou nebesa tvořena

Iufaa vzývá Rea za rozbřesku,

když vychází, poté co [rozrazil] <svou> [ku]ličku hnoje^b a vylétá k nebesům jako Chepri,

(poté co) vstoupil ústy, vychází (mezi) stehny^c ve svém zrození na východě.

Jeho otec Usir jej pozvedl, [paže Heh]ů^d jej podpírají, aby se mohl usadit v denní báře.

tělem bohyně Nut, která slunce každý večer spolkně a ráno je znovu porodí (Janák 2009: 81).

^d Plně dochované paralelní verze (nápís Amenhotepa III. v Luxoru a Padiamenopova hrobka TT33, viz Assmann 1970: 17) mají $r.wj \quad h\bar{h}.w \quad h\bar{h}.t$, „paže Heha a Hehety“. Z bohů, o jejichž pažích se jedná, je v Iufaoově textu dochován jen determinativ plurálu (bohů). Jedná se pravděpodobně o osm Hehů (Buck 1938: 1–44), již ve své roli těch, kteří podpírají oblohu, a tvůrců „Šuova žebříku“ částečně splynuli s Hehem a Hehetou (Assmann 1970: 42).

KOMENTÁŘ

V této části je kladen důraz na motivy spojované ve starém Egyptě se skarabem. Tímto dané pojmy přímo odkazují na centrální scénu, již dominuje zobrazení skaraba vylétávajícího na východní část nebes. Skarab (vruboun posvátný) byl podle náboženských představ Egyptanů tvorem, který se rodí sám ze země bez zjevného zplození a přirozeného zrození, a proto byl dáván do souvislosti se (samo)zrozením života na počátku světa a s jeho cyklickou (kosmickou, ale také individuální) obnovou. Stal se tedy symbolem počátku života na zemi a vzkříšení člověka po smrti. Znak v podobě skaraba (*cheper*) mohl nést také význam „stvoření“, „tvoření“, „tvor“, „tvar“ nebo „proměna tvaru“ a stal se i označením boha Cheprera zosobňujícího ranní slunce a sílu počátečního zrození (Janák 2005: 91–92).

I zde se odkazuje na znovu se rodící slunce v podobě skaraba na východním obzoru, text se však zmiňuje také přímo o hroudě (kuličce trusu a zeminy), ze které skarab vylétá na nebesa. Autor (či autoři) navíc využil možnosti zesílení rituálu o slovní hříčku mezi téměř homofonními výrazy „rozbřesk“ a „hrouda“, aby poukázal na bytostnou provázanost dějů stvoření a vzkříšení. Na doprovodném zobrazení (viz obr. 3) je skarab zachycen, jak s roztáženými křídly vylétá z protáhlého kuželovitého objektu – ten může být reliéfním zachycením prostoru mezi stehny bohyně, schematickým obrazem zemské hroudy nebo praostrůvku *benben*, na němž se mělo zrodit slunce (Janák 2009: 91). Anebo, jak je pro Egyptany typické, mohl by být vším najednou. Po obou stranách kuželu je zobrazen Iufaa (je zde tedy dvakrát) v pozici, která jej identifikuje s bohem nezměrného prostoru a hranic nebes Hehem, jak svými pažemi pomáhá slunci v jeho zrození a stoupání na oblohu. Kromě toho je Iufaa, jakožto blažený zesnulý, také ztotožněn s Usirem, vládcem podsvětí, odkud slunce právě vychází. Obrazové zachycení vzkříšení slunce (a Iufay) na východním obzoru naprosto

³ Doplněno podle paralel: (E), (F), (G) (Assmann 1970: 17).

Obr. 3 Viněta zobrazuje slunečního boha v podobě skaraba vycházejícího za asistence dvou podob Iufaa na východním obzoru nebes (foto M. Frouz) / Fig. 3 Vignette depicting the sun god in the form of a scarab rising in the eastern horizon of the sky and assisted by two images of Iufaa (photo M. Frouz)

souzní s textem, který se vedle této scény nachází: Slunce v podobě skaraba vylétá z hroudy země mezi stehny nebeské bohyně za asistence bohů Usira a Heha. Se všemi těmito aktéry se navíc symbolicky identifikuje také hlavní postava příslušného rituálu, tedy Iufaa.

TEXT SEVERNĚ OD CENTRÁLNÍ VINĚTY NAHOŘE, SLOUPCE 4–16

Dvanáct sloupců pokračuje v textu předcházejícího oddílu *König als Sonnenpriester* a doplňuje jej

o kosmografické komentáře z *Knihy dne*. *Knihy dne* je v různých variantách doložena na stropě chodby (RV1a) a pohřební komory (RV1b) hrobky Ramesse VI., na stropě pohřební komory Ramesse IX., na stěně Amonova chrámu Osorkona II. v Tanidě, na stropě pohřební komory Ramosovy hrobky v západních Thébách a na několika sarkofázích 3. přechodné a Pozdní doby. V kontextu Iufaaovy verze je z nich nejzajímavější výše zmiňovaný sarkofág paní Tauher, který spojuje sluneční bárku *Knihy dne* s hymnickými výroky z textu *König als Sonnenpriester* (Müller-Roth 2008: 22–41).

njw.t=sn pw pwnt

dd-mdw jw=f-^{c3} rh bw ^ch^c=sn jm hft šzp ⁽¹¹⁾ r^c tp w3.t

dd-mdw jw=sn m t3 n knm.tj<-hr>²⁰

jn nb.w p.t n sh.t mfk3.t hr nh.t tw n.t jšd

hr ⁽¹²⁾ h3s.t n.t wdn.w²³

wdn.tw n=sn m w3d-wr j3b.tj

s.t=sn pw 3h.t jmnt.t

bw.t=sn pw gr.t

jw hpr=sn ⁽¹³⁾ m bn.tj nn rh.tw mdw=sn

jn ntr:w nb.w wpw.w jwnw

dd-mdw jw=f-^{c3} rh mdw dd js.t st wj3 m ⁽¹⁴⁾ 3h.t

dd-mdw jj zp-2 mk sw ms

jj zp-2 mk sw pr ^ck r pr dw3

nn nfr:w=f 3h.w pw jw.tj sn-nw=f

⁽¹⁵⁾ jw sn.tj rh.tj rn=sn sw3 msk(.t)

jw hns.n=f htmy.t

ntk jtmw m {j} jr:n=k pr ⁽¹⁶⁾ m htp m h.t dw3.t

shr n=f hft.j wsjr

jh-hnw n nb p.t hk3 jmn.tjw

VYSVĚTLIVKY

^cMüller-Roth (2008: 150–151) čte namísto š.w=k št3, „tvá tajná jezera / vodní kraje“, *htp.w=k št3*, „tvé tajné obětiny“, tedy „tvé srdce je spokojené s tvými tajnými obětinami“. V singuláru, který se objevuje u Iufay, je nicméně čtení „obětiny“ nepravděpodobné, zůstáváme tedy u paralelní konstrukce „tvé srdce je radostné v tvém tajném jezeře, tvé srdce je spokojené v polích těch, kteří dlí v tyrkysu“. Vodním krajem může být míněna denní putování slunce oblohou, probíhající v báře po nebeských vodstvech (Darnell 2004: 151–152). Pole těch, kteří dlí v tyrkysu,

Jejich sídlem je Punt.¹⁸

Pronáší se:¹⁹ Iufaa zná místo, na němž (sluneční paviáni) stojí, když se Re vydává na cestu.

Pronáší se:²¹ „Jsou v zemi (lidí) s opičtími <obličejí>“,

řikají páni nebes na poli tyrkysu pod touto sykomorou posvátného háje išed,²²

„v horské zemi posvátného paviána.

Je jim obětováno ve východním moři,

jejich místem je západní obzor.

Hnusí se jim mlčení.²⁴

Nabývají podoby slunečních paviánů, jejichž slova nikdo nezná,^f

řikají všichni bohové, soudci Héliopole.²⁵

Pronáší se:²⁶ Iufaa zná slova, která říká posádka,²⁷ jež vytahuje sluneční bárku na obzor.

Pronáší se: „Pojďme, pojďme, hle, zrodil se!

Pojďme, pojďme, hle, vyšel ven a vstoupil do jitřního domu!

Tato jeho krása je záře, již není rovno.

Obě sestry, jejichž jméno je Obě (truchlící) paní, procházejí pohřebišťem,

poté co on prošel kolem trůnu.^g

Ty jsi Atum, vyšel jsi²⁸ v míru z lůna podsvětí,

(jsi) ten, pro něž byl poražen Usirův nepřítel.

Sláva pánu nebes, vládci Západních!^h

by pak mohlo paralelně odkazovat na obyvatele nebes, jehož hvězdná noční podoba zářila „tyrkysem“ (Mansour 2014: 74), barva tyrkysu ho spojovala s regenerací a znovuzrozením (Mansour 2014: 70–75). Tyrkys, jelikož se těžil na Sinaji, byl zároveň spojován s východem.

^f Přípisek D k prvním třem hodinám dne se v žádné z paralel nedochoval v úplné podobě, z poslední části má pouze RV1a *jw hpr:w* [...] (Müller-Roth 2008: 156).

^g *hns* znamená „projít kolem bez zdržení, bez překážek“ (Wilson 1997: 736), *htmy.t* je Usirův trůn u posmrtného soudu (Wilson 1997: 689).

¹⁸ Kniha dne: *bn.tyw rn=sn njw.t=sn pwn.t* (Piankoff 1942: 9).

¹⁹ Následuje další kratší úryvek z textu *König als Sonnenpriester*.

²⁰ Jméno opice (Wilson 1997: 1087). Doplněno podle RV1a a RV1b, Müller-Roth (2008: 156).

²¹ Následuje Kniha dne, dokončení přípisu D k prvním třem hodinám dne (Müller-Roth 2008: 140–154).

²² Tato část je Kniha dne, přípisek F k prvním třem hodinám dne (Müller-Roth 2008: 171), zde jako vysvětlivka vložená do druhé části přípisu D.

²³ Posvátný pavián (viz Wilson 1997: 279).

²⁴ RV1a má, pravděpodobně chybně, *grg*, „lež“ (Müller-Roth 2008: 156).

²⁵ Přesná paralela této krátké části se sice v Knize dne nevyskytuje, nicméně Héliopolis může pocházet z konce přípisu F – *m-hr-jb jwnw*, „v Héliopoli“. „Bohové – soudci Héliopole“ souvisejí s héliopolskou svatyní *hw.t-sr* (dosl. „dům soudního úředníka“; Kákosy 1977: 1111) a jsou to mimo jiné ti, kteří zemřelému přisuzují jeho údy a zaručují tak úplnost jeho těla po smrti.

²⁶ Následuje další kratší úryvek z textu *König als Sonnenpriester*.

²⁷ V paralelních verzích a třetí části textu u Iufay (viz níže) „obě posádky“, míněno posádky denní a noční bárky.

²⁸ Alternativní čtení *mj jr:n=k pr(.t)*..., „jako(že) jsi vyšel z podsvětí ...“.

KOMENTÁŘ

Podobně jako byl důležitým motivem předcházející části textu skarab, nyní se v podobné pozici objevuje pavíán. Egypťané toto zvíře spojovali nejen se skalními masivy na východním obzoru, kde původně tato zvířata žila, ale především s východem slunce na ranní oblohu. Pavíáni totiž při rozbřesku křičí, jako by vyvolávali slunce zpoza obzoru nebo mu tajemným, člověku nesrozumitelným chorálem skřeků pěli chválu. Proto bývají v náboženských scénách popisujících nebo zobrazujících zrození slunce na východním obzoru často zmiňováni nebo zobrazováni pavíáni, obvykle čtyři (jeden za každou světovou stranu) nebo šest (tři vlevo a tři vpravo od slunce). Jejich posvátný křik, vyvolávající slunce z podsvětí a zajišťující jeho cyklickou obnovu, je tak někdy pokládán za tajnou řeč (Velde 1988: 129–137), jíž rozumí jen pavíáni, slunce a zasněnci. Kromě toho byli pavíáni (především starší šediví či bílí dominantní jedinci) spojováni také s měsícem a jeho silou, například s bohem Thovtem (Janák 2009: 137; Stadler 2009: 30–31). Zde se však v této vazbě neobjevují, a proto se jí nebudeme blíže věnovat.

Dalším pojmem, který významně ovlivňuje interpretaci dané části zkoumaného textu, je *ba*. Tímto termínem Egypťané označovali nadpřirozenou, především božskou moc a její projevy ve světě. V době Staré říše byla moc *ba* spojována s bohy a panovníkem a odkazovala na jejich božský majestát a mocné působení v tomto světě. V době Střední říše, ale především od Nové říše dále, se výraz *ba* v egyptských textech objevuje i v souvislosti s běžnými Egypťany a označuje zdroj i projev nehmotného působení moci zesnulého člověka (více viz Janák 2009: 224–238; Janák 2012: 122–138). Do moderních jazyků bývá slovo *ba* překládáno jako „duše“, přestože stále není jasné, zda Egypťané přisuzovali *ba* lidem pouze po smrti nebo již za života.

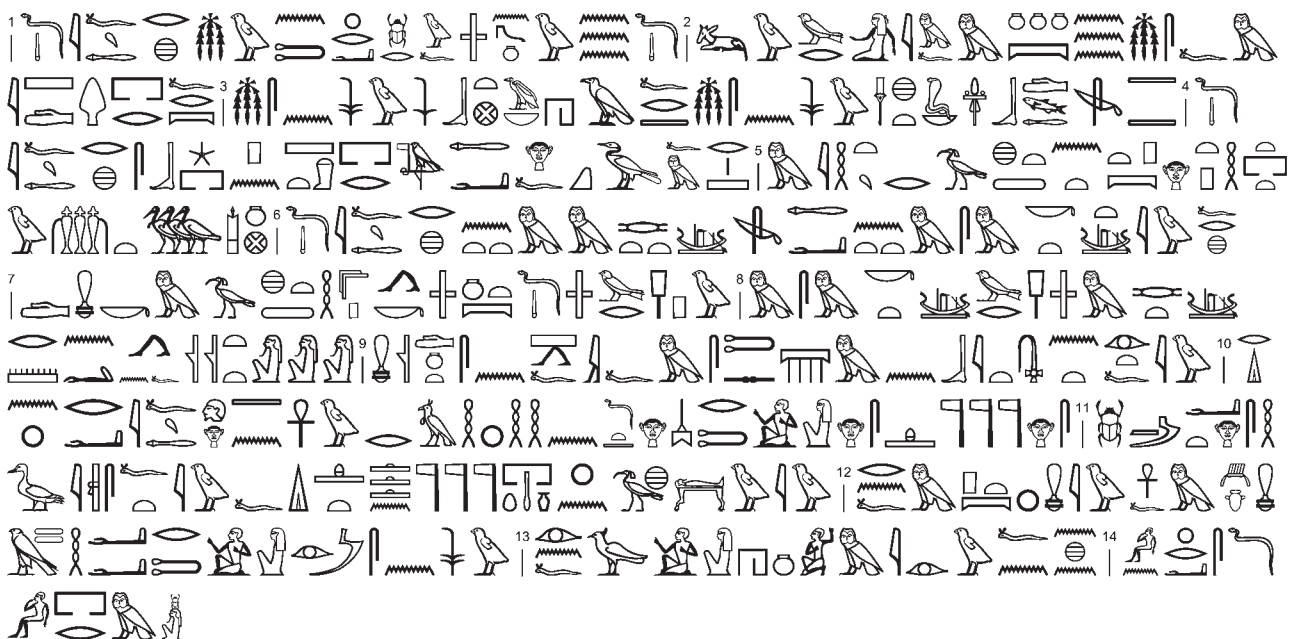
Ve zkoumaném textu se výraz *ba* nebo *bau* (plurál či abstraktum od *ba*) objevuje ve dvou významech. Nejprve jako božská moc, resp. mocnost, když se hovoří o východních *bau*. Jsou to nadpřirozené bytosti

či božské síly spojené s východním obzorem. V tomto případě jsou totožní s výše zmíněnými slunečními pavíány velebícími svým křikem vzkříšeného slunečního boha. Vzápětí se odkazuje na tajemnou bytost, která je zobrazena přímo u nápisu v podobě postavy se čtyřmi beranými hlavami a která v sobě spojuje projevy božské moci nebo „duše“ čtyř bohů: Chepriho, Šua, Geba a Usira. Pravděpodobně jde o popis slunečního boha jako všemocného stvořitele, který se sám stvořil (ani jeho matka ho nezná) a sám v sobě spojuje čtyři hlavní kosmogonické postavy héliopolského, tedy veskrze slunečního panteonu (Janák 2009: 230–231). Tato pasáž ve spojení s uvedeným zobrazením představuje další ze slovních a obrazových hříček mezi egyptským výrazem *ba* a zobrazením berana, sloužících k umocnění rituálního působení textu. Čtyři beraní hlavy přímo ukazují na projevy božské moci, jelikož egyptská slova pro berana a božskou moc zněla pravděpodobně stejně (*ba*). Podoba berana se v egyptské ikonografii používala též pro zobrazení slunce putujícího během noci podsvětím (Hornung 1999: 27).

Aby nevznikla mylná představa o tom, kde se znovuzrození slunce a vzkříšení zesnulého odehrává, uvádí text kosmologické upřesnění v podobě několika lokací: především pole tyrkysu, očištné jezero a háj *išed* s posvátnými stromy, na jejichž listech bohové sepisují letopisy světa. Všechna tato místa se měla nacházet v krajině u podsvětí brány východního obzoru, ať už na samém konci podsvětí, nebo přímo za branou na kraji nebes.

TEXT SEVERNĚ OD CENTRÁLNÍ VINĚTY DOLE,
SLOUPCE 1–14

V těchto čtrnácti sloupcích se nachází konec textu *König als Sonnenpriester* s kosmografickými komentáři (neznámého původu). Na téma posvátných znalostí, započaté v přechodím oddílu, navazuje část, v níž sluneční bůh předává Iufaovi královský úřad.

(1) *dd-mdw jw=f-^ε3 rh ms.w(t) n.t r^c hpr:w=f jm.j nwy*

dd-mdw (2) *jwr jm=f m nwn ms=f m jsd*

pr=f r p.t (3) *ms.n sw nhb.t*

h3=f r t3 ms.n sw shm.t

3bdw ^ε3 *sšm t3.wj*

(4) *dd-mdw jw=f-^ε3 rh sb3 pn št3 pr ntr^c ^ε3 hr=f*

ḳ=f m r3 pr=f (5) *m jh.t r 3h.t n.t p.t hr tph.t tw*

hnt.j b3.w jwnw

dd-mdw (6) *jw=f-^ε3 rh ntj m m^cnd.t sšm.w ^ε3 ntj m mskt.t*

jw=f rh (7) *dmj=k m 3h.t hp=k jm.j nw.t*

dd-mdw jm.j-wr pw (8) *m mskt.t jm.j-wr m m^cnd.t*

rmn n=f js.tj (9) *mj-ḳd=sn*

šm=f jj=f m stz m nbj.t n.t jr.t=f

jw (10) *rdj.n r^c jw=f-^ε3 hr tp t3 n ^cnh.w r nhh hn^c d.t*

hr wd^c rmt^chr šhtp ntr.w

hr s(11) *hpr m3^c.t hr šh3 jsf.t*

jw=f dj htp.w n ntr.w pr.wt-hr.w n 3h.w

jw (12) *rn=f m p.t mj r^c*

jw ^cnh=f m3w-jb mj hr.w-3h.tj

h^c rmt^c320 m3=sn sw

(13) *jr n=f rhy.t hnw m jr.w=f n nhn*

r^c sd(.tj) pr m hprj

VYSVĚTLIVKY

^h Zmínku o rybě *abdžu* obsahuje kapitola 100 Knihy mrtvých (viz Gamer-Wallert 1970: 24–29); společně s tilápií jsou tyto ryby zmiňovány jako bytosti provázející a ochraňující sluneční bárku na její noční pouti (Gamer-Wallert 1970: 111–112). Díky své červené barvě mohla být tato ryba považována také přímo za jednu z Reových podob (Gamer-Wallert 1970: 113), zde se však objevuje spíše v roli poskytovatelky světla, jež osvětluje noční temnoty světelnými paprsky vycházejícími z její tlamy (přímo v této podobě se objevuje na stropě hrobky generála Menechibnekona v Abúsiru). Toto světlo bylo považováno za zdroj obnovy

Pronáší se: *Iufaa* zná zrození *Rea* a jeho transformace ve vodě záplavy.²⁹

Pronáší se: Byl počat v praoceánu a zrodil se v posvátném háji išed.

Vystoupal na nebesa poté, co jej porodila *Nechbet*, sestoupil na zemi poté, co jej porodila *Sachmet*, a velká ryba *abdžu* ukazuje cestu *Oběma zemím*.^h

Pronáší se: *Iufaa* zná tuto tajnou bránu, jíž prochází velký bůh.

Vstupuje ústy a vychází (mezi) stehny na obzor nebes touto jeskyní

(jako) přední duší *bau Héliopole*.

Pronáší se: *Iufaa* zná toho, jenž je v denní bárce, i podobu toho, jenž je v noční bárce.

Zná tvé kotviště³⁰ na obzoru a tvé putování *Nutou*.ⁱ

Pronáší se: Pravobok noční bárky stejně jako pravobok denní bárky,

obě celé posádky pro něj pracují.

Odchází a přichází v mracích, v ohni svého oka.³¹

Re umístil *Iufau* do čela země živých na věky věků,

aby soudil lidi, aby upokojoval bohy,

aby udržoval řád *maat*, aby ničil ne-řád *isfet*.

On (tj. *Iufaa*) dává obětiny bohům a invokační obětiny blaženým zesnulým.

Jeho jméno je na nebesích jako (jméno) *Reovo*.

Žije v radosti jako *Harachtej*.

Lidé já sají, když ho vidí,

lid rechyt pro něj provádí oslavy v jeho podobě mladíka,

Rea dítěte, jenž vyšel jako *Chepri*.

a znovuzrození: Představa se vztahuje zřejmě ke způsobu, jímž se tato ryba rozmnožuje a jenž připomíná „vyplivování“ mladých z tlamy (Gamer-Wallert 1970: 113).ⁱ Jde o noční putování slunce tělem bohyně *Nuty*; kotviště je místo, kde sluneční bůh přesedá z jedné bárky na druhou.

KOMENTÁŘ

V celém zkoumaném textu, stejně jako ve většině textů a zobrazení doložených v *Iufao*vě hrobce, je největší důraz kladen na přesnou znalost kosmogonických, podsvětních či jinak tajemných a tajných jevů a bytostí. Egypťské náboženství jako takové stálo nikoli na víře

²⁹ Wilson 1997: 496.

³⁰ Assmann (1970: 34–35), čte *nwh.w*, „provazy“ (na tažení bárky) nebo *mjwhw*, „vesla“, nicméně tato část je dochována jen v jediné fragmentární verzi.

³¹ Podobná pasáž se objevuje i na vnitřní jižní straně *Iufao*va vnějšího sarkofágu – v hymnickém textu, kde je zemřelý identifikován s *Atumem*. Text je v tomto případě ovšem mnohem delší a jsou v něm vloženy další vrstvy, pojednávající především o různých aspektech stvoření světa.

³² Dochované paralelní verze mají namísto *rmt p^c.t* (v protikladu k *rhy.t*) (Assmann 1970: 19).

a zbožnosti, ale především na rituální praxi a vědění (Assmann 2002). Podobně jako Amduat a jiné podsvět- ní knihy doby Nové říše (Hornung 1999: 25–111; Janák 2012: 185–206) jsou označovány za „knihy o tom, jak znát“ všechny děje a tajné bytosti podsvětí, také tento text z Iufaoovy pohřební komory na mnoha místech zdůrazňuje, že „Iufaa zná“ vše, co je tu popsáno a ikonograficky zachyceno na přilehlé scéně. Také proto je nutné vnímat doprovodná zobrazení nikoli pouze jako viněty či „knižní ilustrace“, ale jako důležité informační a iniciační obrazy. Z tohoto důvodu jsou také tyto obrazy popisovány (nebo alespoň odkazovány) s takovou přesností.

Nejzajímavějším aspektem zkoumaného textu však je způsob, jakým propojuje psanou a obrazovou část a především jak je obě zasazuje do kontextu posvátného i reálného prostoru. Scéna vzkříšení slunce je umístěna v horním oblouku východní stěny pohřební komory a sloupce hieroglyfů, které ji z obou stran lemují (zde předkládaný text je vlevo), proto částečně vytvářejí představu hieroglyfického znaku pro východní obzor (*achet*). Přímo pod scénou se ve stěně nachází čtvercový výklenek připomínající zaslepené okno a svým tvarem, rozměry i umístěním odpovídá vstupnímu otvoru komory umístěnému na protilehlé, západní stěně. Pravděpodobně se tedy v tomto prostoru symbolicky propojují myšlenky vycházení slunce na nebesa z brány východního obzoru, vylétnutí boha Cheprera jako skaraba z otvoru v zemské hroudě a mezi stěhy nebeské bohyně a následné zjevení se v záři a božské moci. Proto (na základě tvaru, umístění i symboliky) můžeme čtvercový zazděný otvor ve východní stěně Iufaoovy pohřební komory spojovat i s takzvanými okny zjevování (viz např. Kemp 1991: 275–276), jimiž se v palácích a chrámech ceremoniálně lidu ukazoval panovník nebo bůh jako někdo, kdo v záři vychází (*chaj*) z tajemného posvátného prostoru, aby svým jasem ozářil svět. Je tedy možné, že tímto novým architektonickým prvkem ve své pohřební komoře Iufaa nejen navázal na chrámová okna zjevování, ale vedle prastarého kultického prvku egyptských hrobek (tzv. nepravých dveří; viz např. Wiebach 1981: 6–109) vytvořil i prvek nový, jakési nepravé okno.

Zde, stejně jako v dalších kompozicích z Iufaoovy pohřební komory, se setkáváme s představou, že hlavní příjemce daného textu a s ním spojeného rituálu nebo zasvěcení, tedy Iufaa, může být identifikován s různými bohy. Lépe řečeno, může v určitých kontextech přebírat jejich úlohu. Často je tímto bohem samozřejmě Usir, bůh smrti a vzkříšení, jehož osud a cestu ke vzkříšení zesnulý touží následovat. V Iufaoově případě však jde nejčastěji o božstva spojená se sluncem: Rea, Chepriho a Atuma, s nimiž se zesnulý někdy až zdánlivě zarážejícím způsobem identifikuje, například ve frázích typu „Já jsem Atum“ nebo „Iufaa je Re“. Majitel této hrobky pro své potřeby využil textů a rituálů původně spjatých s královským rituálním kontextem (Landgráfová – Míčková 2018: 57–70). Toto využití panovnických motivů, představ a rituálů pak nachází vyvrcholení v posledním odstavci textu, který zde předkládáme. Jedná se

o použití staršího, již dříve známého textu používaného pro egyptského krále – vypočítává panovníkovy hlavní povinnosti a velebí jeho úlohy při udržování chodu celého kosmu (Assmann 2012: 40–43; Janák 2012: 157). Text z východní stěny takto explicitně staví Iufau do pozice panovníka jako zástupce slunečního boha na zemi a strážce světového řádu: „Re umístil Iufau do čela země živých na věky věků, aby soudil lidi, aby upokojoval bohy, aby udržoval řád *maat*, aby ničil ne-řád *isfet*.“

LITERATURA:

Assmann, Jan

1970 *Der König als Sonnenpriester: ein kosmographischer Begleittext zur kultischen Sonnenhymnik in thebanischen Tempeln und Gräbern*, Glückstadt: J. J. Augustin [Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo, Ägyptologische Reihe 7].

1999 *Ägyptische Hymnen und Gebete*, Freiburg: Universitätsverlag Freiburg [Orbis Biblicus et Orientalis].

2002 *Egypt. Theologie a zbožnost rané civilizace*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené].

2012 *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené 161].

Bělohoubková, Dana – Janák, Jiří

2019 „Creative Powers, Royal Authority and Resurrection: Identification of a Non-Royal Person with the Sun-God in the Late Period“, in: Budka, Julia (ed.). *Egyptian Royal Ideology and Kingship under Periods of Foreign Rulers: Case Studies from the First Millennium BC. Munich, May 31–June 2, 2018*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 149–158.

Darnell, John Coleman

2004 *The Enigmatic Netherworld Books of the Solar-Osirian Unity: Cryptographic Compositions in the Tombs of Tutankhamun, Ramesses VI and Ramesses IX*, Fribourg, Switzerland: Academic Press Fribourg [Orbis Biblicus et Orientalis 198].

Gamer-Wallert, Ingrid

1970 *Fische und Fischkulte im Alten Ägypten*, Wiesbaden: Harrassowitz [Ägyptologische Abhandlungen 21].

Gardiner, Alan Henderson

1957 *Egyptian Grammar: Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, London: Oxford University Press.

Hannig, Rainer

2006 *Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch. Die Sprache der Pharaonen (2800–950 v. Chr.)*, Mainz: Philipp von Zabern [Kulturgeschichte der antiken Welt 64].

Hintze, Fritz

1942 „Noch einmal die Menschen als ‚Kleinvieh Gottes‘“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 78, s. 55–56.

Hornung, Erik

1999 *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*, Ithaca: Cornell University Press.

Janák, Jiří

2005 *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*, Praha: Libri.

- 2009 *Staroegyptské náboženství I. Bohové na zemi a v nebesích*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené 151].
- 2012 *Staroegyptské náboženství II. Život a úděl člověka*, Praha: OIKOYMENH [Edice Oikúmené 171].
- Kákosy, László
1977 „Heliopolis“, in: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart (eds.). *Lexikon der Ägyptologie. Bd. II Erntefest – Hordjedef*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 1111–1113.
- Kemp, Barry, J.
1991 *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*, London: Routledge.
- Landgráfová, Renata – Janák, Jiří
2016 „Hadí encyklopedie egyptského kouzelníka: z textů v pohřební komoře kněze Iufay v Abúsíru“, *Pražské egyptologické studie XVI*, s. 65–74.
- Landgráfová, Renata – Míčková, Diana
2018 „Nové mýty o starých bozích. Ze stěn pohřební komory kněze Iufay“, *Pražské egyptologické studie XX*, s. 57–70.
- 2019 „Prokletí starých Egyptanů? Magický text na ochranu proti zlodějům ze šachtových hrobek v Abúsíru“, *Pražské egyptologické studie XXII*, s. 54–67.
- Malaise, Michel – Winand, Jean
1999 *Grammaire raisonnée de l'égyptien classique*, Liege: Centre Informatique de philosophie et lettres [Aegyptiaca Leodiensia 6].
- Mansour, Ahmed Mohamed Ali
2014 *Turquoise in Ancient Egypt: Concept and Role*, Oxford: Archaeopress [British Archaeological Reports. International Series 2602].
- Müller-Roth, Marcus
2008 *Das Buch vom Tage*, Fribourg: Academic Press [Orbis Biblicus et Orientalis 236].
- Piankoff, Alexandre
1942 *Le livre du jour et de la nuit*, Le Caire: Institut français d'archéologie orientale.
- Stadler, Martin Andreas
2009 *Weiser und Wesir. Studien zu Vorkommen, Rolle und Wesen des Gottes Thot im ägyptischen Totenbuch*, Tübingen: Mohr Siebeck [Orientalische Religionen in der Antike 1].
- Velde, Herman te
1988 „Some Remarks on the Mysterious Language of the Baboons“, in: Kamstra, J. H. – Milde, H. – Wagtenonk, K. (eds.). *Funerary symbols and religion*, Kampen: J. H. Kok, s. 129–137.
- Voß, Susanne
1996 „Ein liturgisch-kosmographischer Zyklus im Re-Bezirk des Totentempels Rames III. in Medinet Habu“, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 23, s. 377–396.
- Wiebach, Silvia
1981 *Die ägyptische Scheintür: morphologische Studien zur Entwicklung und Bedeutung der Hauptkultstelle in den Privat-Gräbern des Alten Reiches*, Hamburg: Borg [Hamburger Ägyptologische Studien 1].
- Wilson, Penelope
1997 *A Ptolemaic Lexikon. A Lexicographical Study of the Texts in the Temple of Edfu*, Leuven: Peeters [Orientalia Lovaniensia analecta 78].

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

<https://www.metmuseum.org/art/collection>

TLA *Thesaurus Linguae Aegyptiae* (<http://aaew.bbaw.de/tla/>)

Jiří Janák

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
jiri.janak@ff.cuni.cz

Renata Landgráfová

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
renata.landgrafova@ff.cuni.cz

Diana Míčková

Český egyptologický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
diana.mickova@ff.cuni.cz